

Eda Kriseová

VÁCLAV HAVEL

Jediný
autorizovaný
životopis

PRÁH

PRÁH

Eda Kriseová

VÁCLAV HAVEL

PRÁH

Vychází s podporou Státního fondu kultury ČR
a ve spolupráci s Knihovnou Václava Havla.

Copyright © Eda Kriseová, 1991, 2014

Žádná část této knihy, obrazová ani textová,
nesmí být kopírována nebo jinak použita
bez písemného souhlasu vydavatele.

Copyright © Práh, 2014

Cover photo © Karel Cudlín, 2014

ISBN 978-80-7252-547-8

*Tato kniha je pohledem autorky na můj život a práci.
Je to její pohled a já těžko mohu posoudit, do jaké míry
je výstižný. Mohu jen doufat, že čtenářům přiblíží
nejen mne, ale skrze mne i naši zemi.*

Václav Havel

Havlovo theatrum mundi

Ještě na samém prahu televizního věku a definitivně spravedlivé budoucnosti pro poválečné děti táhly Čechami poslední loutkáři s divadelními kusy oné skurilní éry, kdy lidská duše jak ďáblu, tak bohu stála za dramatickou sázkou.

Nový čas vtrhl do mysli Havlovy generace zákazem starých pohádek, vtiskl se do nich touto podivnou loupeží.

Na plány novátorů a jejich vědění, které nedovedlo snést dobrého Kašpárka, padlo šikmé světlo.

Ve víře, že odhalili dějinnou dynamiku, prováděli tito zachránci – abychom jim dali jméno, které pro ně později použil Havel – selekci mezi prohnilým a bodrým, až zůstalo jen bodro o sobě. Ovladatelný, loutkový svět, ráj strnulosti. Nenaslouchali ani tak zákonu dějin, jako entropie. Byli jeho správci a činili se tak dokonale, že se to zdálo být navěky, kdyby se býval rozklad nedotkl jejich jazyka. A kdyby ten jazyk nakonec nepojmenovával a nerozuměl jen vlastní svévoli.

Odtud se ovšem dali vyhmátnout. A právě tady nasadil Havel. Nezajímala ho kritika špatné praxe jinak prý pravdivé ideje, to přenechal mladším komplicům poválečné utopie, kteří pak zklamání a s pocitem viny se odvážili reformního pokusu anno 1968.

Nelákala ho šízířavost poražených z roku 1948 ani jejich manýra soumraku bohů. Viděl v tom pouze otisk víry soků. Snad jen že zde se ta proslulá nutnost „pochopit nutnost“ změnila ve fatalismus, který smýšlel porážku.

Ne, Havel naslouchal řeči. Zkoumal vztah světa a slova. Jinak: zda slovo, smím-li to tak nazvat, „razí“.

Neboť slovo mu bylo i obraz, a tím i skutečnost. Objevil takto nejdříve „bezmoc mocných“ a odkouzlil vládce coby žvanily, vlastníky „ptydepe“. Tak se jmenovaly jejich bezobsažné řeči.

Hry prvního úseku Havlovy tvorby užívaly poetiky absurdního divadla, která svým zaměřením na rozpad mezilidských vztahů vyjadřovala groteskní drobení každé komunikace. Jenomže ve světě vševědu byl prohnílý jazyk médiem po výtce. A absurdita nikoliv výsledkem niterné krize, nýbrž cílem. Byla to realističnost na druhou, tuhá a variabilní zároveň. Mimika umrtvovaného života napodobující jeho cukání.

Daly se stanovit cykly tání a tuhnutí. Jediná časnost v bezčase tváří tyрана.

Za volnějších časů pod Chruščovem to Havel takto nahlédl a poprvé popsal. Nevěřil na světovou literaturu v goethovském smyslu a nehledal také cokoli předem kalkulatelného. Že se mu už tenkrát dostalo široké ozvy, bylo dílem jeho „nasazování logiky“, vyhmátl prostě hantýrku entropie, blábol soudruhů.

Ti ovšem neměli nic méně rádi než právě ironii a odkaz na skutečnou slabost.

Ještě jednou se sebrali. V cyklický návrat stejného a starého zářila „lidská pochodeň Palachova“. Značila nedvojznačně, že nyní i slova kritiků budou zkoumána ve své obsažnosti.

Staré však přineslo přece jen novotu. Přinejmenším pro Havla a jeho souvěkovce, kteří ztělesňovali dosažený stupeň lepší budoucnosti, a tím i důvod veškeré dosavadní sanace. Na moc to udělal odojem. Chňapla i po hrdlech vnuků. Žádala od nich spolužvást, starý souhlas mlčením již nepostačoval. Nejednalo se o to, předstírat víru v potěmkinskou ves kdesi v dálce, nýbrž o hru na život v ní.

Druhé tvůrčí období se u Havla ohlásilo jako bolestná ztráta distance ironika.

Aby svému „logickému angažmá“ zůstal věrný, zvolil nejriskantnější řešení... Vsadil sám na sebe a učinil tématem lidskou identitu.

Scénický autor bez scény je jako listonoš bez pošty. V totální společnosti zbývá jediný volný příjemce, moc sama. A vládcové se nepříjemné zvěsti mohou bránit, jen dokud adresát svou zprávu nestvrzuje i životem.

A tak se stali Havlovým publikem oni. Často i v dopisech zpracovávajících zkušenost s touto novou „veřejností“. Právý live theatre bez paralel. Po bezmoci mocných odhalil Havel „moc bezmocných“. Moc dávat jméno. Věděl, že každý výrok si svoji relevanci nese už v sobě, protože významy nezávisí na přitakávání při záporu, jak mínili vládcí, pyšně přesvědčení, že ovládají i umění významu.

Havel vsadil sám na sebe a málem zemřel, když ho odvaha přivedla na samou mez fyzické podstaty. Dnešní euforie trochu zamlžuje, čím se moc slova platí. Transparence tohoto osudu, ba jeho divadelnost, se konala bez rekvizit; když padla opona, mrtví se nezdvihali. Ale ten jedinečný příběh osamělého dramatika uprostřed Evropy předvádí zázrak života; je theatrum mundi a současně vita activa.

Z vězení doma se zvolna uzdravoval a žasnul nad tím, že nepatří sám sobě.

Poté, co doosvědčil svou identitu, žádali po něm ochranu identity těch druhých, ačkoliv právě zakusil, jak omezená je každá jednotlivá garance už jen fyzicky. A že se i pak znovu a znovu musí volit mezi pravdou a omylem.

Volán z mnoha stran bránil se tomu: jednak chtěl zachránit distanci důležitou pro každé psaní – a ovšem činil tak z obavy, že by měl nyní být neočekávaně zavázán v oblasti, která mu byla nejvíc podezřelá.

Podnikl ještě jeden pokus řešit své dilema literárně. Ještě jednou nechal po jevišti defilovat své hard-and-softlinery ptydepe. Ale byli

z nich náhle tristní kašpaři, sušenky loutkového světa, který doopravdy uctíval v mauzolejích voskové figuríny.

Jako by teď Havla zajímala moc této moci.

Její hranice.

V jeho textech se objevuje nové slovo: odpovědnost.

Pojem, který rozbíjí distancovanou blízkost literatury, neboť jde o to, skutečnost nejenom popsat, nýbrž ji také tvořit. Avšak ten, kdo vytváří skutečnosti, nepíše příběhy, stává se jimi, děje se. Stává se dějinami, postavou kusu, který nepotřebuje autora: s výjimkou onoho, který, postaru by se řeklo, je boží. Pravda tohoto díla není již v jediných rukách. Ani to za námi, prožitek... biografie, ne. Ani tento doposud důkaz rovnice mezi slovem a hodnotou nepatří hrdinovi dění. Hlasatel lidské identity tu stojí před podivným křížencem. Sám sebe musí teď strpět jako objekt biografického textu, který by s největší pravděpodobností napsal docela jinak; zcizeně, mnohoznačněji. Snad jako tanec, do něhož vyústují tak mnohé havlovské hry. A jak ho znám, je nejspíš s to tuto největší ironii svého života snést s jistým odhodláním jen proto, že věří na vzájemnou souhru podobných, neobjednaných obrázků ze života. Jednou snad složený vydají obraz života jako takový. Nikoliv mozaiku, nikoliv strnulý pomník, nikoliv hagiografii, ale plamen, který se mihotá, sycen z mnoha zdrojů, aby dal nahlédnout v pravdu, která, jak nás učivali, bývala určována jako vyjevování bytí. A takto nám zůstane Havlovo tajemství uchováno, neboť pravda skutečných věcí se nabízí lidskému oku vždy jenom parciálně. A na rozdíl od vědění vševědů, kterým Václav Havel tak pohrdá, se zde prostě ujasní, že neproniknutelnost tvoří podstatnou část všeho rozumění.

Jiří Gruša

Bonn, únor 1991

Vaškovi

Motto:

Jednou navštívil Havlov jeden pán, a když odjel, malý Václav poznamenal, že to je zvláštní, že ten pán nemá hrb.

„Jak to, Venoušku?“ tázala se maminka.

„Poněvadž má takový obličej, že by měl mít hrb.“

Maminka využila té příležitosti k menšímu kárání.

Vyprávěla dětem, jak krutý osud příroda uštědřuje hrbáčkům a jak je smutná ta maminka, které se narodí hrbaté děťátko.

Václav na to podotkl:

„No jo, ale jak zas je nešťastná velbloudí maminka, když se jí narodí děťátko bez hrbu.“

Kolej krále Jiřího

Kde se tady vzal nevysoký, čilý člověk, který víc běhá, než chodí, a pohybuje se s lehkou nemotorností? Má světlé kučeravé vlasy, modrý pohled plný nevinnosti a chlapecký úsměv. Všechno ho zajímá a nad vším žasne, jako by to viděl poprvé. Má tolik energie, že dokáže všechny kolem utahat. Může někde sedět celou noc, ráno se hodinu cachtá v koupelně a nastoupí do práce. Nikdy se nešetří. Rád sedává v hospodách čtvrté cenové kategorie s kamarády na pivu. Svetr a džíny jsou jeho nejmilejší oblečení. A pak si oblékne smoking a objeví se v tanečním sále a tančí šestikrokový valčík doleva. S bílou hedvábnou šálou na krku vypadá jak mladý Swann. Je tak hodný, že se lidem zdá, že by se s ním dalo orat. Tento dojem vzniká proto, že je neosobní, jde mu vždycky o věc, a nikoli o sebe sama. To někdy lidi plete, protože sami takoví neumějí být. Neumějí se takhle dát všanc.

Nevím, jestli tyto vlastnosti jsou vrozené, nebo jsou dány výchovou. Víím ale, že je těžké vymyslet strategii nějaké akce, trvat na svém, a zároveň ctít tajemství a překvapení, které nám život každou chvíli vyjevuje, a podřizovat se mu.

Vychodil obecnou školu v roce 1947 a maminka rozhodla, že by měl jít z domu, aby užil samostatného internátního života. V Poděbradech na zámku byla tehdy zřízena střední chlapecká škola po vzoru anglických internátních škol v Etonu a Harrow. Jmenovala se Kolej krále Jiřího z Poděbrad. Studovaly tam bezprizorné děti, které ve válce ztratily rodiče, jako Miloš Forman. Škola dostala od vlády na ten bohužel skutek dost peněz, a tak si ředitel Jahoda mohl vybrat nejlepší profesory. Díky profesorům a finančním prostředkům to opravdu byla dobrá moderní škola

s příslušným vybavením. Byly tam dílny: truhlářská, zámečnická, kovářská, knihářská. Chodily tam i děti z Poděbrad, a když skončila škola, šly domů, zatímco těm ostatním začal internátní život.

Sešla se tam neuvěřitelně nesourodá skupina dětí: sirotci, prominenti z takzvaných buržoazních i komunistických rodin. Komunisté, když vyhráli volby, tam začali dávat svoje děti. Některé bezprizorné děti žily na konci války jako vlci. To nebyl případ Miloše Formana, který byl, jak sám říká, dobře chráněn a opatřen strýčky a všelijakými příbuznými. „Ty děti, které ke konci války loupily, si řekly o žvejkačku, a když jsi mu ji nedal, tak tě píchl kudlou a bylo to,“ vypráví Forman.

Vedení školy řešilo podivnou sociální situaci tím, že zavedlo velmi přísný režim. Bylo to cosi jako vojna, ale na vysoké úrovni. Sem tedy poslala paní Havlová svého staršího synka. Byl, tehdy desetiletý, na ložnici mezi mladšími. Každá ložnice mladších studentů měla jednoho staršího rádce a tím byl ve Vaškově ložnici čtrnáctiletý Miloš Forman.

„Já byl strašně naštvanej,“ povídá, „protože já bych byl býval raději se stejně starými kluky. Mezi čtrnáctiletými kluky se vedou mnohem zajímavější řeči než mezi desetiletými, takže já tu funkci neměl rád. Přijal jsem ji proto, že za to byly určité výhody. Tam bylo všechno přesně odbodováno. Když měl někdo průměr lepší než jedna celá sedm, tak neměl povinný studium, nemusel sedět někde v učebně a po škole to byl svobodný člověk, jako Poděbraďáci. K tomu se počítala funkce rádce, srovnaná skříň a ustlaná postel. Buďto jsi musela být nejlepší, pak jsi byla svobodný člověk, anebo nejhorší.“

„Pamatuješ si, že se Vašek něčím proslavil nebo se něčím odlišoval od houfu kluků, kteří ti šli na nervy?“

„Utkvěly mi v paměti dvě příhody. On se prostě od té doby nezměnil. Když se hrál fotbal, měl utkvělou představu, že dobrý fotbalista je vždycky tam, kde je balón. Takže on furt honil balón a výsledek byl, že za deset minut si musel jít lehnout, protože byl úplně schvácený.“

„Ale on umí běžet na dlouhé trati a umí taktizovat,“ namítla jsem.

„Za tou mičudou furt běhal,“ uzavřel Miloš. „A ještě si vzpomínám, jak jsme dostali kolo a začali jsme se učit jezdit. Vedoucí dílny nás vzal do první brány a tam nás prostě vysadil na kolo. Vyjelas z brány, zatočilas okolo sochy Jiřího z Poděbrad a zpátky do brány. Všichni to tak udělali, až na Vaška. Posadili ho na kolo, strčili, Vašek jede, my tam čekáme a najednou koukáme, že kolem sochy krále Jiřího nezatočil, ale ujíždí furt rovně dál, k Nymburku. Koukáme jak blbci, a když nám zmizel, začali jsme rvát:

„Pane profesore, pane profesore, Havel prchá!“

Přišel nádhernej profesor, pinktlích pán, no jo, povídá, prchá, tak já se za ním vydám na motorce. Jenže to nebylo hned. Pan profesor si musel navlíknout kamaše, natáhnout koženou kuklu, vzít rukavice, nasadit motocyklový brejle, prostě vybavil se, všechno, jak má být, a pak teprve vyjel. Chytil Havla až někde u Nymburka. Zjistil, že Vašek neprchal, ale bál se zatočit a neuměl zastavit. Protože byl relativně malej, nedosáhl nohama na zem, aby to ubrzdil. Nevěděl, co má dělat, tak jel furt. Kdyby ho byl pan profesor nedohonil, tak by snad dojel do Sovětského svazu.“

Václav Havel strávil v Poděbradech celkem tři školní roky. Ivan Havel přišel do Poděbrad o dva roky později. Byl ještě mladší a Formana už nezaujal ničím. Pobyl tam ostatně jen krátce v letech 1949–1950. V únoru památného roku 1948 byli studenti na horách ve škole v přírodě. Zrovna se vraceli a na nádraží v Mladé

Boleslavi čekali na příjezd pražského vlaku, který jede na Kolín a Poděbrady. A tam slyšeli, jak z nádražního tlampače mluví Klement Gottwald. Miloš si všiml zajímavé věci: v jejich třídě, tj. ročník třicet dva a mladší, byli z devadesáti procent přesvědčeni, že je to podvod. Starší, počínaje ročníkem třicet jedna, začali hned skandovat hesla a hlásit se na stavby mládeže. Forman tvrdí, že mezi generací třicet jedna a třicet dva je řez nožem.

Pátrání po všem, co je zakázané

V roce 1956 v samizdatové Revui K, kterou vydával Josef Hiršal a Jiří Kolář, vychází mezi povídkami Bohumila Hrabala, básněmi a texty Emila Juliše a Jana Zábrany Havlův esej – Nad prózami Bohumila Hrabala. Je to pokus proniknout do světa spisovatele už tehdy zralého. Hrabalovi bylo přes čtyřicet, a nevytiskl ve své zemi ještě ani jednu knížku. Dvacetiletého Václava zajímalo, jak to, že píše, i když nepublikuje, a jak se vůbec vytváří literární dílo. Eсей připomíná učebnici v americkém duchu „How to“: make love, enjoy life, learn English atp. Mladý člověk by rád dostal na všechno návod a Havel chtěl takový návod vypátrat. Připomíná dítě, které když pitvá myš, snaží se najít její duši. V eseji o Hrabalovi je ještě dětská zvědavost a žádná pokora, která teprve později, až se život zkomplikuje a až člověk tlakem dospěje, smiřuje ho s tajemností bytí. Havel se snaží racionální analyticitou poměřit jednotlivá autorova díla a najít systém v tom, jak jsou povídky sestavené v příbězích souřadných a podřadných. Analyticitu je tu dovedena téměř ad absurdum, později se ji naučí ovládat zručněji. Přesto však nacházím v tomto eseji objevnou a novou myšlenku, kterou bych ráda ocitovala. Obávám se, že Václav Havel nebude chtít tento esej tisknout ve svém souborném díle, i když je pozoruhodný právě proto, jak autor na sebe všechno mimoděk prozrazuje. Že četl Kritický měsíčník a literární časopisy z první republiky, že je poučen z děl velkých kritiků, jako je profesor Černý nebo Šalda. Jeho jazyk je květnatý a prvorepublikový, staromódně seriózní, a to všechno staví esej na neobyčejně kultivovanou úroveň. Jako by se autor pokoušel překlenout propast mezi lety padesátými a první republikou, kdy se narodil a v jejímž ovzduší v domácím

prostředí vyrostl. Jako by se pokoušel zaplnit nějakou díru. A teď ta objevná myšlenka: formuluje tu, co je spisovatel a čím se liší od jiných lidí. Pátrá po tom, kdo je, do čeho jde a nač se chystá. Chce se o tom dozvědět co nejvíc, proto tak pečlivě studuje dílo jiného autora.

„... Hrabal nechce být spisovatelem, chce prostě psát nejlépe.

Proč to však potřebuje psát? Co jej k tomu žene? Co jej uvnitř odlišuje od ostatních železničářů, hutníků, pomocných dělníků, mezi něž patří? Je to, myslím, intenzita, kterou svůj život žije, intenzita, s kterou vidí svět kolem sebe, s kterou promýšlí jeho souvislosti, s kterou se snaží poznat a pochopit život kolem sebe. A tato intenzita, kterou můžeme úhrnně označit intenzitou existence, jej v poslední instanci nutí projadřovat samu sebe skrze psaní, vidění i život, poznání i chápání světa převádět do psaného světa.“

Důležité rovněž je, že objevuje velkého undergroundového autora dávno předtím, než ho objevila literární kritika a než mu začaly vycházet knížky.

V patnácti letech se Václav začíná zajímat o poezii. Píše básně a jeho tatínek pan inženýr Havel je tím překvapen, neboť v rodině jsou většinou inženýři. Najednou se jim narodil básník, který přečetl kdejakou filozofickou knihu z rodinné knihovny. Se stejně starými kamarády, tedy ročníkem třicátým šestým, založili duchovní kroužek nebo literární skupinu Šestatřicátníci. Byli ve věku gymnazistů, ale většinou normálně pracovali a mohli studovat jen večerně, protože měli nějaký kádrový škraloup. Pořádali sympozia a sjezdy, a vydávali dokonce i strojopisný časopis. Hlavně ale hodiny vzrušeně debatovali. To, co dělali, bylo nebezpečné, jenže oni o tom nevěděli. Bylo jim patnáct let a nebyli plně právně zodpovědní. Kdyby jim bylo víc než osmnáct, mohli lehce skončit ve stalinských koncentracích, mohli být odsouzeni